

**ТУРКИСТОН ДАВРИЙ МАТБУОТИДА ХОТИН-ҚИЗЛАР
МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ
(XIX АСРНИНГ ОХИРИ - XX АСР БОШЛАРИ)**

С.Б.Шадманова

Т.ф.д., профессор

*Тошкент давлат шарқшунослик
университети*

XIX асрнинг охири - XX асрнинг бошида Туркистонда хотин-қизлар масаласи ижтимоий ҳаётнинг муҳим, аммо зиддиятли жабҳаларидан бири бўлиб, матбуотда бу масала юзасидан турли хил, бир-бирига қарама-қарши фикрлар илгари сурилган. Маълумки, матбуот саҳифаларида ўз даврининг асосий тенденциялари ва долзарб масалалари ўз аксини топган. Туркистон матбуоти XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошида хотин-қизларнинг ижтимоий мавқеи, уларнинг иқтисодий ва сиёсий ҳуқуқлари, таълим олиш ва меҳнат фаолияти имкониятлари ҳақида турли материалларни ўзида мужассам этган. Шунингдек, матбуотда гендер роллар ва стереотиплар ҳамда ўрганилаётган даврда улардаги баъзи ўзгаришлар акс этган. Матбуот саҳифаларида турли хил характердаги маълумотлар билан бирга воқеа замондошларининг қарашлари ҳам мавжуд. Уларда мусулмон хотин-қизларининг ҳуқуқлари шариат қоидалари асосида таҳлил этилган. Ушбу муаммоларнинг акс этишини XIX аср охирида «Туркестанские ведомости» газетаси бошлаб берди. Бундан ташқари, газетада хорижий матбуотдан мақолалар кўчириб босилган. Хусусан, хотин-қизларнинг ҳуқуқлари ҳақида “Туркестанские ведомости” газетаси саҳифаларида чоп этилган мақолаларда билдирилган фикрлар ўзига хослиги билан ажралиб туради. 1875 йилда П. Маевнинг¹ мақоласида Ўрта Осиё аёллари бир қарашда ҳуқуқлари топталган, ҳеч ким улар билан ҳисоблашмайдиган бўлиб кўринса-да, чуқурроқ таҳлил қилинса аслида ундай эмаслиги, Қуръонда ҳам аёлларнинг ҳақ-ҳуқуқларига алоҳида эътибор берилганлиги, уларга қул сифатида қаралмаганлиги, уларнинг ажрашиш ҳуқуқи, меросдаги ҳуқуқлари чекланмаганлиги, ҳатто никоҳсиз туғилган болаларнинг ҳам меросий ҳуқуқлари чекланмаганлиги таъкидланган². Худди шундай фикрни яна бир бошқа мақолада учратиш мумкин, “Туркестанские ведомости” газетасининг 1889 йилда Генри Д*Эстренинг 1888 йилда “Revue Scintifique”да босилган “Le voile des musulmanes” мақоласи кўчириб

¹ Бу муаллиф газетада кискартириб, П.М. деб берилган, газетада исм-фамилияларнинг бош ҳарфи берилиши кенг тарқалган. Газетанинг редактори Н.А. Маевнинг укаси П.А. Маев маълум вақт муҳаррир ёрдамчиси бўлиб ишлаган.

² Права среднеазиатской женщины // Туркестанские ведомости. - 1875. - №22.

босилади ва “мусулмон аёллари европалик аёлларга қараганда кўпроқ эркинликларга эга” деган фикр илгари сурилади³.

Ўрта Осиёда яшаб, маҳаллий халқ ҳаёти билан яхши таниш бўлган, ҳатто маҳаллий миллат қизини асраб олган эр-хотин В. Наливкин ва М. Наливкиналарнинг китобида ҳам худди шундай фикр таъкидлаб ўтилади⁴. Қуръони Каримда аёлларнинг ҳуқуқларига доир юқорида келтирилган фикрлар билдирилган бўлсада, аслида эса бу даврда ўлка хотин-қизлари ҳуқуқсиз бир аҳволда бўлиб, уларнинг ҳаёти “ичкари” билан чегараланиб қолган эди. XIX аср охирида фақат “Туркестанские ведомости” газетаси ўлкада аёллар масаласига доир мақолалар чоп этиб, унда Туркистон аёлларининг аҳволи ҳақида ҳақиқатдан узоқ фикрлар билдирилган.

Фақат XX аср бошларидагина ўлкадаги газеталар аёллар ҳуқуқига доир масалаларни кенгроқ ёрита бошлаган. Хусусан, “Туркистон вилоятининг газети” саҳифаларида мусулмон аёлларининг ҳақ-ҳуқуқлари тўғрисида мунозаралар олиб борилад экан, уларнинг ҳуқуқсизлиги мусулмонларнинг жаҳон тараққиётидан орқада қолишининг муҳим сабабларидан бири эканлиги эътироф этилган. 1911 йилда мазкур газетада Францияда чоп этилган “Мусулмон” номли журналда эълон қилинган бир мақола кўчириб босилади. Унда мусулмон хотин-қизларини озод қилишга даъват этилади, аёлларнинг жамиятда фаол иштирок этмаслиги мусулмонларни тараққиёт йўлидан тўхтатганлигини таъкидлаб, бу ҳолни ўлкада ҳукм сураётган турғунлик ва қоқоқликнинг сабабларидан биридир, деб қайд этилади.

Бирок, “Туркистон вилоятининг газети”да хотин-қизлар масаласи хусусида жамиятнинг анъанавий қарашларини ўзида акс эттирган фикр-мулоҳазалар ҳам билдирилади. Масалан, «Туркистон вилоятининг газети»да мазкур мавзу бўйича хотин-қизларнинг ҳуқуқсизлиги мусулмон жамиятининг жаҳон тараққиётидан орқада қолиш сабабларидан бири эканлиги ҳақида фикр юритилади⁵, хотин-қизларнинг жамият ҳаётидаги ўрни ҳақида турлича фикрлар, жумладан, анъанавий қарашлар ҳам ўз аксини топади. Чунончи, 1912 йилда аёлларнинг ҳуқуқларини эркаклар билан ҳар соҳада тенглаштиришга ҳаракат қилаётган, тараққийпарварлар фикри қаттиқ танқид остига олинади. Бу мақолада жадидлар Америка ва Европа аҳолисига таассуб қилиб, ёш турклар каби хотин-қизларнинг ҳуқуқларини эркаклар билан тенглаштириш масаласини кўтараётганлиги нотўғри

³ Покрывала мусульманских женщин //ТВ. - 1889. - №11.

⁴ Наливкин В., Наливкина М. Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы. - Казань: Типография императорского Университета, 1886. - С. 221.

⁵ Мусулмон овози // ТВГ. - 1914. - №4.

эканлиги, Туркистон шароити учун мувофиқ эмаслиги таъкидланади. Мақола муаллифи аёлларнинг асосий вазифаси - бола туғмоқ ва уларни сунт бериб тарбия қилмоқлигини таъкидлайди, гарчи аёлларга ҳам илм ва тарбия кераклигини инкор этмас-да, уларга эркакларга муносиб ҳар хил ишлар ва ҳуқуқий билим бериш лойиқ ва муносиб эмас, деб ҳисоблайди. Аммо бундай фикрловчи кишилар ўлка аҳолисининг аксариятини ташкил этарди.

Лекин мусулмон аёллари орасида тенг ҳуқуқлик истаги аланга олган илғор фикрли кишилар ҳам йўқ эмас эди. Айниқса, татар аёллари бу борада фаол ҳаракат қилган эди. 1913 йилда “Туркистон вилоятининг газети”да татар аёлларининг мусулмон аёлларига эркаклар билан тенг ҳуқуқ бериш ва озодлик талаб этилиб ёзилган мактуби босиб чиқарилган. Унда “Сиз Шарқия халқларини эркаклари билинглари, бизлар жоҳилликдин чиқмагунча сизларга иттифоқлик йўқдур”⁶, деб ёзилади. Мактубда Европа ва Америка давлатининг тараққий этганлигига, халқи яхши яшашига сабабчи “таълимлик оналар” эканлиги, мусулмон халқларининг “қора кунлари оналарнинг қоронғида қолганлиги”⁷ билан изоҳланиши, аёлларни жаҳолатда тутиш жамиятга жуда қимматга тушиши таъкидланади. Мактубда муаммонинг ечими сифатида хотин-қизларга мактаблар очиб беришни, илм ўрганишни талаб қиладилар. Мақола муаллифлари “Ҳуқуқ ва озодликни талаб қиладурмиз. Тараққий ва олами дунёга кирмоқликни хоҳлаймиз. Бизларни ўқитиб, бизларга йўл беринглари”⁸, дея бонг урадилар. Мактубда илм ва ҳунар ўрганиш фақат диний нуқтаи-назардан эмас, балки ҳаётий зарурат эканлиги, илм ва тараққийсиз қолган халқ нобуд бўлиши таъкидланади.

XX аср бошларида Туркистон матбуотида хотин-қизларга илм беришнинг аҳамиятига алоҳида урғу берилган. Туркистоннинг маҳаллий аёлларининг баъзилари отинойи қўлида савод чиқариб, диний таълим олганлар. Отинойилар қизларга ўз уйларида савод ўргатиб, диний таълимдан ташқари, шеърийатдан ҳам сабоқ беришган. XIX аср охири - XX аср бошларида Анбар Отин, Нозимахоним каби ўзбек аёллари ўз ижодида аёлларнинг аҳволи, яшаш шароити, оила ва жамиятдаги ўрни каби масалаларни акс эттиришга ҳаракат қилганлар. Лекин, маҳаллий аёллар дунёвий таълим олиш имкониятидан маҳрум эдилар. Шунинг учун ҳам жамиятнинг тараққийпарвар кучларнинг мазкур масалага эътибори катта бўлган. 1906 йилда “Туркистон вилоятининг газети” саҳифаларида

⁶ Мусулмон хотин-қизларининг тенг ҳуқуқлик тўғрисидаги хати // Туркистон вилоятининг газети. - 1913. - №91.

⁷ Ўша жойда.

⁸ Ўша жойда.

таъкидланганидек, “Агар хотун киши тарбият топган, илмлик бўлса, фарзандини ҳам тарбият қилиб тараққийлик одами қиладур”⁹.

“Ойина” журналида ҳам оналар илмли бўлиши лозимлиги алоҳида таъкидланган бўлиб, унда “болага она биринчи омил ва мураббийдир. Онани таъсири болага, отани таъсиридан зиёдадир”, деб ёзилади ҳамда волидаларни тарбия ва илмли қилиш жаҳолатдан чиқиш йўлларида бири эканлиги қайд этилади¹⁰.

Жадид матбуотида ҳам хотин-қизларга илм бериш муаммосини ёритиб борилган. Хусусан, “Садои Туркистон” газетаси томонидан ўлкада қизларга кенг диний билим берадиган ва оз даражада бўлса-да, география, ҳисоб, тарих ва тил қоидаларини ўргатадиган биронта ибтидоий мактаб йўқлиги танқид остига олинади. Шунингдек, жадид матбуотида ўғил болаларга қараганда қизларга илм бериш муҳимроқ эканлиги таъкидланган. 1914 йилда “Садои Туркистон” газетаси “Ўғил болалардин кўра қиз болаларга илм, ҳунар лозим эканлигини хотирингиздан чиқармасдан тездин ибтидоий мактаблар очмакка, маъсума қизларингизни дунёда бахтли ва саодат ила яшатурға ошиғингиз” деб мурожаат қилган¹¹. Тараққийпарварлар томонидан ўқиган аёллар фарзандларига яхши тарбия бера олиши эътироф этилган¹². Туркистон матбуотида аёлларга нафақат илм бериш, балки уларга ҳуқуқ берилиши эътироф этилган. Чунончи, 1914 йилда “Туркистон вилоятининг газети”да номаълум муаллиф томонидан ёзилган мақолада агар мусулмонлар умргузаронларини тараққий ва саодатда бўлмоқликни хоҳласалар, мусулмон хотин-қизларига Европа хотин-қизларининг ҳуқуқлари берилиши кераклиги таъкидланади¹³.

XX асрнинг бошларида Туркистон маданий ҳаётида ҳам татар аёллари фаол иштирок этганлар. Жумладан, улар турли театрлаштирилган сахналар намойиш этганлар, жумладан, 1909 йилда Тошкентда татар қизлари ўқийдиган мактаблари фойдаси учун театр ўйинлари кўрсатишган. Шу муносабат билан 1909 йилда чоп этилган мақолада аёлларнинг паранжисиз юришлари қаттиқ танқид остига олинади. Мақолада ёзилишича, “агар мусулмонлар фойдаси учун театр қилиб, пул йиғмоқ бўлсалар, бундай мухолиф шаре қилмасдан тўғринча бошқа тариқа ила театрларин амалга келтирмоқлари лозим эди”¹⁴.

⁹ А. С. Мусулмонлар ҳаёти // Туркистон вилоятининг газети. - 1906. - №29-30.

¹⁰ Азимий А. Таълим ва тарбия // Ойина. - 1915. - №15. Б.346-348.

¹¹ Тошкандлик бир муаллима. На учун ибрат олмаймиз? // Садои Туркистон. - 1914. - №11.

¹² Ёвушев Н. Хотин-қизларимизга бир назар // Садои Туркистон. - 1914. - №15.

¹³ Мусулмон овози // Туркистон вилоятининг газети. - 1914. - №4.

¹⁴ Олимзода. Мусулмон хотунларининг юзларини бекитишлари хусусида // Туркистон вилоятининг газети. - 1909. - №91.

“MAHMUDXO‘JA BENBUDIY PUBLITSISTIKASI VA JADID MATBUOTIDA IJTIMOY-SIYOSIY MASALALARNING YORITILISHI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

“Туркистон вилоятининг газети” саҳифаларида “Вақт” газетасининг муҳаррири Фотиҳ Каримовнинг Тошкентдан Оренбургга борган 16 ёшли Тойфа хонимнинг сафари тўғрисидаги маълумоти берилади. Муаллиф Тошкент шаҳар қизлар гимназиясида ўқиган Тойфа хонимни бошқа қизларга ибрат қилиб кўрсатган эди. Тойфа хоним европача кийимда Оренбургга сафар қилади, у ерда икки ҳафта истиқомат қилади, бир қанча мактаб ва мадрасаларни, масжидларни, мусулмонларнинг хайрия кутубхонасини, шунингдек “Вақт” газетасининг идорасини ҳам бир неча марта бориб кўради. Муаллиф инглиз ва немис халқларини мисол қилиб, улар ўз фарзандларини бир-бирининг юртига юбораётганлари, бундан муддао душманликка барҳам бериб, дўстликни мустаҳкамлаш эканлигини таъкидлаб, Россияда яшовчи мусулмонларни улардан ўрнат олишга, иттифоқ бўлишга чақириб ёзади: “Бизнинг Русия мусулмонлари шул замонгача бир-бирларининг аҳволидан воқиф бўлмай, бир қишлоқда ёки тўқайда тургандек эрдилар. Туркистон, Қрим, Кавказ, Ўрол, Қозон мусулмонлари бир ҳукуматда туриб, ватанлари бир бўлиб, забонлари бир бўлса ҳам, бир-бирларини танимай, бир-бирларини ҳаётдан Яман, Эронистоннинг бадавий мусулмонларидек беҳабар эрдилар”¹⁵. Мухбир Тойфа хонимнинг Оренбургга ташрифини саҳрода очилган биринчи гулга ўхшатиб, кейин саҳрода кўп гуллар очилиши - мусулмон ёшлари иттифоқ бўлиб, “қоронғида қолган миллатларни ёриққа чиқариб, уларни тараққий йўлига солишини, ўз Ватанларига манфаат етказишига сабаб бўлурлар эрди”¹⁶, деб таъкидлайди.

“Вақт” газетасининг мақоласига жавобан “Туркистон вилоятининг газети” саҳифасида Тойфа хонимни ибрат қилиб кўрсатиш бошқа мусулмон қизларини йўлдан оздиришдир, деган мазмунда номаълум муаллифнинг мақоласи эълон қилинади ва Фотиҳ Каримовдан бундай тарғибот учун узр сўраш талаб қилинади¹⁷. Мақолада шариятга биноан, мусулмон хотин-қизлари маҳрам эркаксиз уч кундан ортиқ узоқ жойга сафар қилмоқлиги мумкин эмас, деган кўрсатмаси рўқач қилинади.

XX асрнинг бошига келиб, аёлларнинг жамият бошқарувидаги иштироки масалалари ҳам кўтарила бошлайди. Бу масала юзасидан ҳам жамиятда турлича ижтимоий қарашлар илгари сурилади. 1912 йилда “Туркистон вилоятининг газети”да тараққийпарвар кучларнинг мусулмон аёллари эркаклар билан тенг ҳуқуқли равишда қозилик мансабига тайинланиши фикри юзасидан мунозара олиб борилади. Мақола муаллифи тараққийпарварларнинг фикрига қарши чиқади

¹⁵ Мусулмон хотин-қизларнинг тенг ҳуқуқлик тўғрисидаги хати // Туркистон вилоятининг газети. - 1913. - №92.

¹⁶ Ўша жойда.

¹⁷ Мусулмон хотин-қизларнинг тенг ҳуқуқлик тўғрисидаги хати // Туркистон вилоятининг газети. - 1913. - №93.

хамда хотинлар қозилик мансабига тайин этилиши мумкин эмаслигини мажлисларда улар эркаклар билан муомала қила олмаслиги билан изоҳламоқчи бўлади¹⁸.

Лекин, ўша даврда Туркистонда жуда кам бўлса-да, аёлларнинг айрим ҳолларда масъул вазифаларни ўз зиммасига олишга қодир бўлганлиги ҳақида маълумотлар учрайди. Масалан, Наманган вилояти мироббошиси Хўжабекнинг маҳаллий суғориш системаси билан яхши таниш бўлган рафиқаси Холбиби эрининг ишларига яқиндан ёрдам бериб, унинг вафотидан кейин (ўша пайтда у 40 ёшларда бўлган) эркакча кийиниб, наманганликлар мироббошиси сифатида тан олишларига эришган ва вафотигача шу вазифани бажарган. Шунинг учун халқ уни Холмироб, яъни деҳқонларга ариқ сувини тақсимловчи деб атаган¹⁹.

Туркистон матбуотида аёлларнинг ўзлари ҳам иштирок этиб, халқнинг эътиборини ўз муаммоларига эътибор қаратишга ҳаракат қилган. Чунончи, “Садои Туркистон” газетасида “Хонимлар товуши” сарлавҳаси остида тошкентлик Пошшоҳоним Жалилованинг хотин-қизлар учун мактаб очиб, уларга илм беришга даъвати чоп этилган. Унда мусулмон аёллардан ҳам муаллима, муҳаррир ҳамда ҳамширалар етиштириш, уларнинг аҳволини газеталарда муҳокама ва мунозара қилиш масаласи кўтарилган²⁰. Мазкур газетада Самара вилоятидан Сора Музаффариянинг аёллар аҳволини шундай аянчли аҳволда бўлишига уларнинг ўзи сабабчи эканлиги таъкидлаб ёзилган: “Бизда истеъдод ҳам бор, қобилият ҳам бор, онг ва фикр ҳам бор. Бир уй ичинигина эмас, баъзи эрлар ҳам ўрнига келтура олмаслик мамлакатлар идора қиладурган қувват ҳам бор”²¹. У аста-секин бўлса ҳам дунёда хотин-қизлар (албатта ислом олами бундан мустасно) жамият ишларида иштирок эта бошлаганлигини таъкидлаб, Туркистон мусулмон аёлларига татар хотин-қизларини намуна қилиб кўрсатади ва бу ҳақда қуйидагиларни ёзади: “Бу хусусида татар хотинларига ташаккур этмай ўта олмаймиз. Чунки улар ҳар хусусда ўзларининг эҳтиёжларини кўра бошладилар. Мактаблар, жамиятлар, кутубхоналар ва қироатхоналар каби муассасалар очибгина қолмасдан, рус дорулфунунларига ҳатто Европа дорулилимларига бориб келмоққа жасорат қилғувчилар бўлди. Аммо, ислом оламидаги бошқа хонимларни қарасанг ҳеч қаноат қиладурган ҳаракат йўқ”²².

¹⁸ Хотинлар қози бўла оладими? //Туркистон вилоятининг газети. - 1912. - № 54.

¹⁹ Наливкин В., Наливкина М. Очерк быта женщины оседлого туземного населения Ферганы. - Казань: Типография императорского Университета, 1886. - С. 159.

²⁰ Хонимлар товуши // Садои Туркистон. - 1914. - №26.

²¹ Музаффария С. Айб ўзимизда // Садои Туркистон. - 1914. - №36.

²² Ўша жойда.

Сора Музаффария Туркистон хотин-қизларларининг аҳволига тўхталар экан, ўлкада 10 миллион мусулмон бўлса, шулардан 5 миллионини ташкил этган хотин-қизларнинг аҳволи ачинарли эканлиги таъкидлайди. У Тошкентда нашр қилинадиган “Садои Туркистон” жаридаси миллионларча Туркистон хотин-қизлар ичидан чиқиб унинг қўлига келишини ёзар экан, бу газетани мамнуният билан ўқишини маълум қилган. Лекин бу жаридада хотин-қизлар тарафидан қаноат ҳосил қиладурган ҳеч бир нарса ёзилмаганлигидан ҳамда бир-икки нарса ёзганлар ҳам “мактаб керак” деган сўздан ўтмаганлигини афсус билан қайд этади.

XIX асрнинг охири-XX аср бошида Туркистон хотин-қизлари муаммоларидан бири қизларни эрта турмушга бериш масаласига ҳам алоҳида эътибор берила бошланди. Туркистонда босилиб чиққан расмий матбуот саҳифаларида ҳам шу масала юзасидан мақолалар чоп этилди. Чунончи, 1899 йилда «Туркестанские ведомости» газетасида²³ маҳаллий халқларда қизларни жуда эрта, яъни 12-14 ёшларида узатилаётгани танқид қилинди. Қизларни бундай эрта узатиш тиббий томондан ҳам, қонун томондан ҳам мақсадга мувофиқ эмаслиги таъкидланади.

Тошкентдаги аёллар ва болалар шифохонаси шифокорлари А.В. Пославская ва Е.Н. Мандельштам маҳаллий қизлар 15-16 ёшда балоғатга етишиши, баъзи ҳолларда бундан ҳам кечроқ етишиши, шунинг учун уларни эрта узатиш, уларнинг жисмоний ривожланишларига салбий таъсир қилиши ва жинсий аъзоларининг функцияси бузилишига олиб келишини таъкидлайдилар²⁴.

Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, XX аср Туркистон ва Бухоро жадидчилик ҳаракатининг улкан намояндаларидан бири Абдурауф Фитрат томонидан ҳам эрта оила қуриш нафақат қизларга, балки йигитларга ҳам тиббий томондан зарар етказишини шарҳлаган ҳолда ҳақимлар эркакларга 23 ва қизларга 18 ёшдан олдин турмуш қурмасликни маслаҳат бериши таъкидланади²⁵.

Эрта оила қуриш Россия империяси қонунчилиги томонидан ҳам таъқиқланган эди. Фуқаролар қонун тўплами X томи 1-қисми 3-моддасида йигитларга 18 ёшдан ва қизларга 16 ёшдан олдин оила қуриш мумкин эмаслиги кўрсатилиб, шу қонуннинг 91-моддасида юқоридаги қонун Россия империясида барча мусулмонлар ва яҳудийларга ҳам таалукли эканлиги таъкидланади.

XIX асрнинг охиригача маҳаллий аҳолида болалар туғилиши вақти қайд этилмаган, яъни ота-оналар фарзандларининг ёшини аниқ билишмагани

²³ Ранние браки у туземцев // ТВ. - 1899. - № 8.

²⁴ Пославская А., Мандельштам. Обзор десятилетней (1883-1894) деятельности амбулаторной лечебницы для женщин и детей в Ташкенте. - Т.: 1894. - С. 76.

²⁵ Абдурауф Фитрат. Оила ёки оила бошқариш тартиблари. - Т.: Маънавият, 2000. - 43-44-б.

Туркистонда қизларни ёш узатишга қарши чора кўришга тўсиқлардан бири эди. Матбуотда маҳаллий аҳоли орасида туғилганлик тўғрисидаги гувоҳномани жорий қилиш, уни мусулмон руҳонийлари қайд этмагани учун фуқаролик регистрациясини амалга ошириш лозимлиги таъкидланади²⁶.

XX аср бошларидан ўлкада қонунда кўрсатилган ёшдан аввал никоҳ қилиш ман қилинган ва бунга йўл қўйган кишиларга тегишли чоралар кўрилган. Бу ҳақда 1914 йилда «Туркистон вилоятининг газети» Тошкент уездигаги “Қора Нўғай” қишлоғида 16 ёшга тўлмаган қизни никоҳ қилган муллани 50 сўм миқдорда жарима солинганлиги ҳақида хабар беради²⁷.

Матбуотда 10-12 яшар қизларни эрга бериш ва умуман қизларни ўз ихтиёрларига қарамасдан, мажбурлаб катта ёшли одамларга, баъзи ҳолларда ўз отасидан ҳам қарироқ одамларга узатилаётгани қораланади. Бу зўравонликларга чидай олмаган қизлар бошқа йўл топа олмасдан ўз жонларига суиқасд қилишга мажбур бўлишаётгани афсусли ҳол эканлиги ёзилади. Бу мақолада хабар берилишича, Астрахан шаҳридан бўлган 16 яшарлик Фотима ота-онаси уни ихтиёрига қўймай бир мўйсафидга бермоқчи бўлгани сабабли бундай зўрликка тоқат қила олмай афюн еб ўз-ўзини ўлдирмоқчи бўлган, бошқа жойлардаги унинг диндошлари ота-оналарининг жабр-зулмларига ночор сабр қилиб, “эркакларга ҳайвондек асир қилиб берилган”²⁸.

Жадид матбуотида ҳам никоҳ масаласи юзасидан фикрлар билдирилган эди. Хусусан, 1914 йилда “Садои Туркистон” газетасида хотин-қизларнинг ўзи бу муаммо ҳақида қарашларини баён қилганлиги эътиборга моликдир. Мазкур мақолада шу вақтгача жамиятда ҳукм суриб келаётган никоҳ ҳақидаги ақидаларга қарши равишда янгича фикр-мулоҳазалар билдирилган. Унда никоҳ қилинаётган ёшлар биринчи ўринда балоғат ёшига етиши, шунингдек уларнинг саломатлиги ҳақида қўлларида шифокор шаҳодатномаси бўлиши, уларнинг розилиги, бундан ташқари никоҳ вақтида уларнинг вазифалари она тилида аниқ тушунтириб берилиши лозимлиги қайд этиб ўтилган²⁹.

Бу давр матбуотида дунёдаги тараққиётга эришаётган давлатларда никоҳдан олдин йигит-қиз бир-бирини кўриб, рози-ризолик билан оила қураётган бир пайтда мусулмон оламида, жумладан, Туркистонда ҳам қизларни мажбурлаб узатиш келажак авлод ҳаётига салбий таъсир этиши ҳақида фикрлар баён қилина бошланади.

²⁶ Мусулмонлар орасида эрта никоҳлар // Туркистон вилоятининг газети. - 1913. - №52.

²⁷ Эрта никоҳларга қарши мусулмонлар ҳаракати // Туркистон вилоятининг газети. - 1914. - №20.

²⁸ Мусулмон аёлининг аҳволи // Туркистон вилоятининг газети. - 1911 йил. - №58.

²⁹ Ёқубова С., Мақсудова М. Никоҳ ҳақида // Садои Туркистон. - 1914. - №11.

“Туркистон вилоятининг газети”да ушбу сатрларни ўқиш мумкин: “Мусулмон хотунлари доимо ҳибсда бўлиб аларни эрга берган вақтда ўзлари хоҳиш қилган одамга бермай, зўрлаб, у хотун ўзи хоҳлаган кишига бормоққа ночор бўлиб, охир хор ул эркак бирлан хотун умрлари нохушликда бўлиб, алардин бўлган фарзандлар ҳам шул тариқа фикр ва андишада бўлса керак”³⁰.

Бундай муаммоларнинг матбуот саҳифаларида кўтарилиши ўз даври учун катта аҳамиятга эга бўлиб, хотин-қизларга нисбатан анъанавий муносабатга маълум бир ўзгаришлар қилиш тарафдори бўлган тараққийпарвар кучлар хотин-қизларга илм бериш, уларнинг оиладаги мавқеини ошириш, ҳатто жамоат ишларига жалб қилиш масалаларини халққа тушунтиришга ҳаракат қилинди. Бу масалаларни матбуот орқали кўтариб чиқишда санокли бўлса-да Туркистон хотин-қизларининг ўзи ҳам иштирок этганлиги алоҳида эътиборга лойиқ эди. Бу борада татар аёлларининг намуна кўрсатилиб, мусулмон хотин-қизлари озодлиги ҳақида қайғурганлар, улар бу омил жамиятни турғунликдан чиқаришга катта ёрдам бериши уқтирганлар.

³⁰ Мусулмон аёлининг ахволи // Туркистон вилоятининг газети. - 1911 йил. - №58.